

Indicații mai sistematice despre metrică și despre formele dialectale ar fi completat în mod fericit adnotările acestei valoroase antologii. Așa cum se prezintă, ea ține pasul cu cele mai înaintate puncte de vedere din domeniul exegezei literare și tocmai de aceea nu poate să mulțumească toate categoriile de cititori. Sintem siguri că judecățile formulate de Marzullo vor mai suscita de aici înainte dezbateri aprinse. Meritele antologiei sale nu pot fi totuși contestate, mai ales dacă ținem seama de sagacitatea cu care și-a constituit textul grec, respectînd totdeauna normele celor mai prudenți editori.

Lectura unei asemenea lucrări devine o îndeletnicire delectabilă; însăși dificultățile sau ciudățeniile comentariului adaugă o seducțiune în plus efortului nostru de a pătrunde înțelesul autentic al poemelor.

M. Nasta

EVRIPIDID *Helena*, editat Karin Alt. Leipzig, Teubner, 1964, XVI + 67 p.

Apărînd după atîtea ediții euripideice ilustre, textul *Elenei* pe care îl prezentăm beneficiază de achizițiile unei vechi tradiții filologice, fără a se lăsa strivit de ele. În vederea stabilirii textului, Karin Alt a colaționat din nou manuscrisele L și P precum și Pap. Ox. 2336, care oferă pentru versurile 630—651 cîteva lecțiuni interesante. În aprecierea valorii celor două manuscrise, ea se alătură părerii susținute între alții de Wilamowitz, Murray și A. Thurn, considerînd că P este independent de L. Editorul acordă foarte multă atenție corecturilor făcute pe ambele manuscrise și le menționează cu regularitate în aparatul critic. În afara textului propriu-zis, cartea cuprinde o prefață și o remarcabilă bibliografie împărțită în două rubrici, *editiones* și *dissertationes*.

În general, K. Alt nu modifică decît cu mare prudență versiunea păstrată de L și P. Releghînd în aparatul critic o parte din îmbunătățirile propuse într-un articol din 1963 (*Bemerkungen zum Text der Helena*, Philol. 107, p. 173-192), ea menține în textul definitiv doar cinci conjecturi originale. Dacă cele de la v. 237 (γάμων τὸν ἐμὸν în loc de γάμων ἐμῶν LP, γάμων ἐμὸν L¹⁸) și 679 (τὰ δ' ἐς κρίσιν σοι τῶνδ' ἔθ' ἤχ' "Ἢρα κακά în loc de τὰ δ' . . . κακῶν LP, τὰδ' . . . τήνδ' . . . κακά Wil.) par mai puțin fericite, iar cea de la v. 712 (εὔ δέ πόλλ' pentru εὔ δέ πως LP și Stob.), insuficient justificată, cele de la v. 1164 (παναθλία în loc de ἀθλοῖς LP, τριπαθλία Wil. etc.) și 1590 (ἀξιως pentru ἀξιαν LP) sînt în schimb deosebit de interesante.

În ciuda unei atitudini în general prudente, editorul acceptă totuși cîteva modificări ale lecțiilor manuscriselor care nu par absolut necesare. Credem astfel că admite prea ușor că v. 5, 257-259, 299-302, 905 și 1678 sînt interpolate, sprijinindu-se fie pe unele contradicții superficiale care există între versurile incriminate și alte pasaje ale piesei, fie pe dificultăți lingvistice minore. Cele mai multe libertăți se observă însă în părțile lirice unde K. Alt, autoare a unei disertații asupra corului la Euripide (*Untersuchungen zum Chor bei Euripides*, Diss. Frankf. 1952), introduce cu destulă ușurință conjecturile care oferă o schemă metrică mai regulată. Astfel, la v. 245, ea modifică lecțiunea dată de L și P Χαλκίαιον ὡς 'Αθάνα μλόιμ' în <τὰν> Χαλκίαιον ὡς ['Αθάνα] μλόιμ'. V.349 poate fi înțeles și fără introducerea conjecturii lui Reiske ὕδροντι pentru ὕδροντα LP, acceptat, printre alții, și de H. Grégoire. La v. 355 λαμορότου, deși hapax, nu ridică nici o dificultate, nici în raport cu sensul frazei, nici din punctul de vedere al formării cuvintelor, iar înlocuirea lui cu αμορότου o obligă pe K. Alt să substituie la v. 354 pe διωγμόν lui διωγμα LP pentru a evita hiatul. Acceptarea conjecturii lui Wilamowitz ἐκελάδησεν, ἀνοτότυξεν pentru κελάδησεν κἀνοτότυξεν LP, v. 371, nu pare obligatorie, deși e

metric preferabilă. Credem totodată că lecțiunea manuscriselor poate fi menținută și la v. 374, unde e necesară cel mult schimbarea lui $\phi\omicron\nu\lambda\alpha\iota\sigma\iota$ în $\phi\omicron\nu\lambda\alpha\iota\sigma\iota$, și la v.525-526, unde varianta $\pi\acute{o}\delta\alpha$ $\chi\rho\iota\mu\pi\tau\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu\alpha\lambda\lambda\omega$ $\kappa\acute{\omega}\pi\alpha$ LP e perfect inteligibilă. În plus e mai economic să corectăm pe $\tau\eta\nu$ τ' în $\tau\eta\delta'$, la v.924, urmîndu-l pe Grégoire, și pe $\tau\rho\acute{\upsilon}\chi\omicron\upsilon\sigma\alpha$ $\sigma\alpha\upsilon\tau\eta\nu$ în $\tau\rho\acute{\upsilon}\chi\omicron\upsilon$ $\sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\eta\nu$, împreună cu Scaliger, la v. 1286, decît să postulăm existența unor lacune înainte de aceste versuri, așa cum face K. Alt. La v.933 varianta $\acute{\epsilon}\delta\acute{\nu}\omega\sigma\omicron\mu\alpha\iota$, dată de P², pare mai plauzibilă decît conjectura lui Hermann, $\acute{\epsilon}\delta\acute{\nu}\omega\sigma\omicron\mu\alpha\iota$, deoarece primul verb apare cu același sens și în *Med.* 309, iar cel de al doilea nu e folosit niciodată de Euripide. Lipsesc de asemenea motivele serioase de a înlocui la v. 993 pe $\delta\upsilon\sigma\kappa\lambda\epsilon\acute{\omega}\varsigma$ cu $\delta\upsilon\sigma\kappa\lambda\epsilon\acute{\alpha}$, propus de Barnes, la v. 1016 pe $\acute{\alpha}\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\upsilon$ cu $\acute{\alpha}\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$, sugerat de Zuntz, și la v. 1349 pe $\tau\epsilon$ cu $\delta\acute{\epsilon}$. În sfîrșit, credem că poate fi acceptată lecțiunea $\omicron\upsilon\rho\iota\alpha\iota$, dată de L și de P la v. 1612, deoarece femininul $\omicron\upsilon\rho\iota\alpha$ e atestat și în *IA*, 352.

Pe de altă parte credem că, în mai multe cazuri, modificarea versiunii manuscriselor, deși respinsă de K. Alt, se impune. Astfel, la v. 171, eliminarea lui η $\phi\acute{o}\rho\mu\iota\gamma\gamma\alpha\varsigma$, recomandată de L și de foarte mulți editori, duce la o corespondență mai bună cu v. 183, notat cu crux în această ediție. V.225 nu corespunde exact cu v.206 decît dacă schimbăm, împreună cu Nauck, ordinea cuvintelor din $\lambda\acute{\epsilon}\chi\epsilon\sigma\iota$, $\pi\acute{o}\tau\iota\nu\alpha$, $\pi\alpha\rho\alpha\delta\acute{\iota}\delta\omega\sigma\iota\nu$, LP în $\pi\acute{o}\tau\iota\nu\alpha$, $\pi\alpha\rho\alpha\delta\acute{\iota}\delta\omega\sigma\iota$ $\lambda\acute{\epsilon}\chi\epsilon\sigma\iota\nu$. La v. 352 credem că replica $\tau\acute{\iota}$ $\tau\acute{\alpha}\delta'$ $\acute{\alpha}\sigma\upsilon\nu\epsilon\tau\alpha$ aparține corului, nu Elenei. Conjectura lui Kirchhoff de la v.747 ($\omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}$ în loc de $\omicron\upsilon\tau\epsilon$) trebuie acceptată fiindcă secvența $\omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}$. . . $\omicron\upsilon\tau\epsilon$ e inadmisibilă în greacă (cf. Liddell-Scott-Jones s.u. $\omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}$). La v.1006, Alt păstrează varianta $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$, dată de manuscrite, considerînd-o lectio difficilior (cf. Philol.107, 1963, p. 185). Ținînd însă seama de faptul că Euripide în restul pieselor nu folosește decît pluralul $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ și că în *Hipp.*, 1147, apare chiar expresia $\sigma\upsilon\zeta\acute{\upsilon}\gamma\iota\alpha\iota$ $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ explicată de scholiast prin cuvintele $\acute{\epsilon}\phi\omicron\rho\omicron\iota$ $\tau\omicron\upsilon$ $\gamma\acute{\alpha}\mu\omicron\upsilon$ și $\gamma\alpha\mu\acute{\eta}\lambda\iota\omicron\iota$, credem că e preferabilă conjectura lui Canter, $\kappa\acute{\upsilon}\sigma\tau\iota\varsigma$. La v.1500, conjectura lui Musgrave $\sigma\omega\tau\eta\rho\epsilon$ în loc de $\sigma\omega\tau\eta\rho\epsilon\varsigma$ LP e obligatorie și fiindcă restituie corespondența cu v. 1484 și fiindcă aceeași formă de dual apare și la v.1664 alături de pluralul $\eta\mu\epsilon\iota\varsigma$. Introducînd pe $\sigma\omega\tau\eta\rho\epsilon$ după pluralele de la v.1499 (of $\nu\alpha\lambda\epsilon\tau'$ $\omicron\upsilon\rho\acute{\alpha}\nu\iota\omicron\iota$) adoptăm varianta mai dificilă, fără a cădea într-o inconsecvență necunoscută lui Euripide.

Avînd de ales între mai multe conjecturi propuse pentru a restitui același pasaj, K. Alt nu se oprește întotdeauna la versiunea cea mai fericită. Astfel, la v.298 ea optează pentru lecțiunea $\pi\acute{\omega}\varsigma$ $\theta\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\iota'$ $\acute{\alpha}\nu$ $\omicron\upsilon$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\omega}\varsigma$ care o obligă să elimine versurile 299-302, deși varianta $\pi\acute{\omega}\varsigma$ $\theta\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\iota$ $\acute{\alpha}\nu$ $\omicron\upsilon\upsilon$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\omega}\varsigma$ i-ar fi îngăduit să păstreze acest text. La v.302, conjectura $\acute{\alpha}\rho\theta\rho'$. . . $\beta\iota\omicron\upsilon$ pare mai apropiată de lecțiunea manuscriselor, $\acute{\alpha}\rho\tau'$. . . $\beta\iota\omicron\upsilon$, decît conjectura lui Hermann $\acute{\alpha}\sigma\alpha\rho'$. . . $\beta\iota\omicron\upsilon$, adoptată de K. Alt. Pe de altă parte credem că la v. 644 trebuie citit $\pi\acute{o}\sigma\omega$ ca în L și P, versurile 642—645 urmînd a fi atribuite lui Menelaos, iar v. 647—648 corului. În ciuda argumentelor contrare expuse de editor în articolul citat mai sus, p.181—182, rămînem la părerea că cea mai bună restituire a versului 690 este cea a lui Hermann, $\gamma\acute{\alpha}\mu\omicron\upsilon$ $\acute{\alpha}\gamma\alpha\mu\omicron\upsilon$ $\langle\acute{\epsilon}\mu\acute{o}\nu\rangle$. Una din obiecțiile lui K. Alt și anume că $\acute{\alpha}\gamma\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma$ nu e sinonim cu $\delta\upsilon\sigma\gamma\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma$ cade, dacă înțelegem textul ca o aluzie la mistificarea a cărei victimă fusese Paris: $\gamma\acute{\alpha}\mu\omicron\upsilon\varsigma$ $\acute{\alpha}\gamma\alpha\mu\omicron\upsilon\varsigma$ nu este în acest caz « căsătoria nefericită », ci « căsătoria care n-a avut loc ». La v. 1022 soluția propusă de Nauck, $\tau\iota\nu'$ $\acute{\epsilon}\xi\omicron\delta\acute{o}\nu$ γ' $\acute{\epsilon}\upsilon\rho\iota\sigma\kappa\epsilon\tau\epsilon$, se îndepărtează mai puțin de manuscrite decît cea a lui Hermann, adoptată de K. Alt, $\acute{\epsilon}\upsilon\rho\iota\sigma\kappa\epsilon\tau'$ $\acute{\epsilon}\xi\omicron\delta\acute{o}\nu$ $\tau\iota\nu\alpha$. Citînd la v.1132 $\acute{\alpha}\lambda\mu\epsilon\nu\alpha$ δ' $\acute{o}\rho\iota\alpha$ $\mu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\alpha$ $\beta\alpha\rho\beta\acute{\alpha}\rho\omicron\upsilon$ $\sigma\tau\omicron\lambda\acute{\alpha}\varsigma$ (L și P dau $\acute{\alpha}\lambda\mu\epsilon\nu\alpha$ δ' $\acute{o}\rho\epsilon\alpha$. . .), editorul ne obligă fie să-l considerăm pe $\acute{\alpha}\lambda\mu\epsilon\nu\alpha$ activ și să traducem « resturile flotei barbare n-au putut aborda la țarm », fie să vedem în $\mu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\alpha$ un acuzativ de relație. Fiindcă în ambele cazuri construcția este nefirească din punctul de vedere al limbii grecești, credem că textul trebuie corectat în $\acute{\alpha}\lambda\mu\epsilon\nu\alpha$ δ' $\acute{o}\rho\epsilon\alpha$ $\mu\acute{\alpha}\lambda\epsilon\alpha$. . . / . . . $\beta\alpha\rho\beta\acute{\alpha}\rho\omicron\upsilon$ $\sigma\tau\omicron\lambda\acute{\alpha}\varsigma$, conform cu sugestiile lui Hermann și Murray. La v. 1321, Alt acceptă conjectura lui Verrall $\acute{\alpha}\pi\acute{o}\nu\omicron\upsilon\varsigma$ = *demens*. Deoarece acest cuvînt nu mai apare nicăieri în texte, credem că nu este imposibil să admitem că $\acute{\alpha}\pi\acute{o}\nu\omicron\upsilon\varsigma$ este aici acuzativul lui $\acute{\alpha}\pi\omicron\nu\omicron\varsigma$ și se acordă cu $\acute{\alpha}\rho\pi\alpha\gamma\acute{\alpha}\varsigma$ $\delta\omicron\lambda\iota\omicron\upsilon\varsigma$ din

versul următor. Sensul întregului pasaj ar fi « căutându-și fiica răpită fără greutate, prin viclenie », iar între ἀπόνους și πόνων de la v. 1320 s-ar stabili o opoziție. În sprijinul acestei interpretări s-ar putea cita exemple ca *Il.*, 7, 142, unde δόλος se opune lui κράτος (δῶλω οὐτι κράτετ γε) sau ca Aesch., *Prom.*, 212–213, unde există antiteza δόλος—ισχύς. În sfârșit, la v. 1512 credem că conjectura lui Grégoire, κάκιστά σ' ἐν δόμοις este și mai economică și mai satisfăcătoare pentru sensul frazei decît cea a lui Dobree (σὲ κάλλιστ' ἐν δόμοις) pe care K. Alt o preferă.

Aparatul critic se numără printre reușitele acestei ediții. El ne informează cu precizie atît asupra stării manuscriselor cît și în legătură cu principalele conjecturi propuse pînă în prezent. Se remarcă totuși o oarecare neclaritate la v.176 (« φόνια φόνια L » cf. Grégoire « φόνια φόνια, delete χάριτας l ») și absența explicațiilor la v.732, unde Grégoire menționează « ξν' l: ξν L ». Totodată ar fi fost util să se citeze la v.90 conjectura lui Grégoire, φίλοις, la v. 284 conjectura δισωώ κόρω a lui F.W.Schmidt și la v. 530 conjectura lui Jacobs, ἐμφανῶς. Cartea este frumos prezentată grafic, deși are destul de multe greșeli de tipar. Trebuie astfel să citim la v. 176, în aparatul critic, φόνια, nu φονία, la v. 676 λουτρῶν în loc de λούτρων, în aparatul critic al v. 711 σκέψαι și nu σκέψει, la p. 36 r. 4 de jos cifra 883 înainte de ψευδονομαφεύτους, la v. 1183 τῆσδ' în loc de τῆσθ', la v. 1452 în aparatul critic ῥόθοισι LP: ῥόθλοισι Ald., nu invers și μήτηρ nu μῆρ, iar la p. 60 r. 4 de jos cifra 1514 în loc de 1415. La p. 58 v. 1464 nu aparține antistrofei, ci strofei.

Ediția *Elenei* datorată lui Karin Alt este desigur una din cele mai bune variante ale acestui text, iar comentariile de mai sus nu trebuie înțelese decît ca un omagiu adus seriozității lucrării.

Liana Lupas

MENANDRI Sententiae, ed. Siegfried Jaekel, Lipsiae, in aed. B. G. Teubneri, 1964, XXXV + 230 p.

Lucrarea constituie desăvîșirea și înmănușcherea unor laborioase studii anterioare, despre care autorul tratase în disertația sa *Die Menandersentenzen, gesammelt und neu herausgegeben*, Hamburg, 1958. Contribuția nouă este foarte însemnată îndeosebi prin colațiunea codicilor vienezii și parisini și prin studiul amănunțit al unor codici necunoscuți încă de W.Meyer din Speier, inițiatorul studiilor despre monostihuri în cunoscutele lui disertații și comunicări din anii 1881, 1890 și 1892, cum am mai arătat în *Studii clasice*, II (1960), p. 127-129.

S. Jaekel are meritul deosebit de a fi pus în ordine întregul material cu o nouă și judicioasă clasificare a manuscriselor în trei clase, după importanța și conținutul lor, ridicînd numărul gnomelor de la 758 (Meineke) la 877. A mai folosit clasa v, de un conținut mai restrîns și cu multe lacune, dar contribuind totuși cu 32 noi monostihuri din cele 96 dispuse acrostihic, cîte 4 de fiecare literă. Urmează cu alți 5 codici mai mici și cu clasa Γ, cu familia lui. Acestea părăsesc ordinea acrostihică și adoptă diviziunea pe teme: despre oamenii cinstiți, despre adevăr etc. Cu totul nouă este contribuția după ms. Σ și familia lui, după publicarea lor de către V. Jagič, la Viena în 1893. Continuă cu alți codici mai mici și încheie cu cei traduși în latinește din versiunea arabă, pe care i-a studiat G.Kramer în *Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft*, 31, 1956. Ultima dată G. Studemund publicase o Σύγκρισις a lui Menendru și Philistion în *Index lectionum* din Bratislava în 1887, în prima versiune, dar nu folosise codicele ateniene, descoperit și publicat de W.Meyer mai tîrziu în 1892, la München.

Istoricul întregii probleme este expus de Jaekel în pag. XV-XVI, încheind cu 9 monostihuri neafiate în codici dar de origine clasică, unele sigur autentice ca nr. 584, 688, 750.